

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ƏFSANƏ HABIL QIZI NAĞİYEVA

HƏMİD NİTQİNİN POEZİYASI

5716.01–Azərbaycan ədəbiyyatı

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi
dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

**Dissertasiya işi AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsində yerinə
yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər:

Esmira Seyfəl qızı Şükürova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəsmi opponentlər:

Bədirxan Balaca oğlu Əhmədov
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Vəfa Xanoğlu oğlu Əliyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Bakı Dövlət Universiteti
“Azərbaycan ədəbiyyatı” kafedrası

Müdafiə “_29_” ____10____ 2016-cı il tarixdə saat ____-da
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun nəzdindəki filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən D.01.131-Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri. H. Cavid prospekti 115. AMEA
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı IV mərtəbə.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_” ____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor:**

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın Rusiya və İran arasında iki yerə parçalanmasından sonra xalqın taleyi kimi onun ədəbiyyatı və mədəniyyəti də iki hissəyə ayrıldı. Rusiya imperiyasının tərkibində qalan Şimali Azərbaycan azadlığından məhrum olsa da, Azərbaycan xalqının bir millət kimi formalaşması prosesi davam edirdi. Xalq öz milli ədəbiyyatını, həm də milli mədəniyyətini yarada bildi. Lakin farsların hakimiyyəti altında yaşamalması olan Güney Azərbaycan türkləri bütün hüquqlarından, milli haqlarından məhrum edildilər. Aza qane olan xalq milli mənəvi dəyərlərini göz bəbəyi kimi qoruyaraq öz mədəniyyətini yaratmağı bacardı. Əsrlər uzunluğunda birgə yaşamış, eyni tarixə, əraziyə, dil, mədəniyyət, adət və ənənələr birliyinə malik olan xalqın ürəyi ikiyə bölünə bilməzdi. Hər iki vətənin parçaları arasında iqtisadi, ictimai mədəni münasibətlərdə bir çox çətinliklər yaransa da, onların mənəvi aləminin, arzu və istəklər dünyasının birliyini poza, mədəniyyətlərinin, xüsusən də dilinin, musiqisinin, rəssamlığının, bədii ədəbiyyatının qarşılıqlı əlaqədə inkişafının qabağını kəsə bilmədilər. Zəif temp ilə irəliləyən Cənub ədəbiyyatına şimaldakı ədəbiyyatın da böyük təsiri var idi. Şimalda yazıb–yaradan sənətkarlar Cənuba biganə qalmır, orada baş verən hər bir hadisəyə, istər siyasi, istərsə də ədəbi hadisələrə öz münasibətlərini bildirirdilər. Ədəbiyyat tarixi təsdiq edir və göstərir ki, Güneydə yeni formalaşan poeziyaya Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim kimi Quzeydən olan söz ustalarının ilhamverici təsiri güclü olmuşdu.

Azərbaycanın bir çox sənətkarlarının taleyinə muhacirətdə və ya qürbətdə yaşamaq qisməti düşmüşdür. Uzun illər boyu özəlliklə sənətkarlarımız, ziyalılarımız siyasi proseslərdən dolayı qonşu ölkələrə üz tutmağa məcbur olmuşlar. Lakin vətən həsrəti ilə yaşamalarına baxmayaraq yaşadıkları məmləkətlərə daim sayğı və hörmət içində olub hər bir zaman da öz köklərinə bağlılığı ilə seçilmişlər. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının sayılan-seçilən nümayəndələrindən biri olan Həmid Nətiqi muhacir olmamışdır, amma işlərindən dolayı və dünyagörüşü etibarı ilə uzun illər qürbətdə yaşamışdır. Yaşadığı bu ziddiyyətli yaşam tərzində öz milli – mənəvi dəyərlərinə həm bir alim və şair kimi, həm də ziyalı bir vətəndaş kimi sadıq qalmışdır. Baş verən siyasi proseslərə, vətəninə dair hər bir məsələyə qarşı obyektiv münasibət göstərmiş, dövrünün ictimai quruluşunu açıq şəkildə tənqid etməkdən belə çəkinməmişdir.

Zəngin yaradıcılıq təcrübəsinə malik olan Həmid Nətiqinin poeziyası

da canlılığı və müasirliyi ilə seçilmişdir. Modernist bir şair kimi tanınan sənətkar poeziyasında qloballaşan dünyamızın bir çox problemlərini əks etdirə bilmiş, açıqgörüşlü bir ziyalı kimi bu problemlərə münasibət göstərərək onların həlli yollarını da açıqlamağa çalışmışdır. Elə buna görə də Həmid Nıtqının poeziyasına zamandan qidalanan əsl poeziya demək olar və bu poeziya onu dərk etmək narahatlığı ilə həmişə diqqəti özünə çəkmişdir. O, zamanın bütün mənəvi və sosial mahiyyətini özünəməxsus forma və imkanlarla insanlar üçün açmışdır.

İnsanoğlu poeziyanı dərk və kəşf etdikdən sonra ondan anladığı və qavradığı tərzdə faydalanır və ona görə də elə bir insan da tapılmaz ki, şeiri, poeziyanı sevməsin. Bu baxımdan da Güney Azərbaycandakı söz ustalarının, sənətkarlarının, istər klassik dövr olsun, istərsə də müasir öyrənilməsi mövzusu hər zaman aktual olmuşdur və olacaqdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti Həmid Nıtqının əsərləridir. Şairin 2005-ci ildə Bakıda nəşr olunan kitabından istifadə olunmuşdur. Nəşrin tərtibçisi Sabir Nəbioğludur. Bu kitabı Həmid Nıtqının müəyyən dövrlərdə yazdığı şeirləri, poemaları və rübailəri daxildir. Həmid Nıtqının irsi Azərbaycanda yetərinə araşdırılmamışdır. Buna görə də onun bütün poeziyası əsas götürülərək tədqiqatın predmetinə çevrilmişdir. Şairin poeziyası, eyni zamanda, müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsaslarını mövzu üzrə ədəbi-bədii və nəzəri materialların sistemli şəkildə araşdırılması təşkil edir. Tədqiqat işində Güney Azərbaycan ədəbiyyatının keçmişinə və bugününə aid materiallara, eyni zamanda, Türkiyədə və ölkəmizdə mövzu ilə bağlı aparılmış tədqiqat işlərinə istinad edilmişdir. Dissertasiya işi bu araşdırmalarla müqayisəli şəkildə yazıldığı üçün daha çox tarixi-müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı daim diqqət mərkəzində olmuş, hələ Sovetlər dönəmində belə Güneydə yazıb–yaradan sənətkarların həyatı və yaradıcılığı araşdırılmış və öyrənilmişdir. Lakin haqqında bəhs etdiyimiz ədəbiyyatın müasir dövrünü təhlil süzgəcindən keçirdikdə aydın olur ki, bu araşdırılma və öyrənilmə yetərli səviyyədə deyil. Bu baxımdan da, xüsusən də, müasir Güney Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı araşdırılmağa davam edir. Cənub ədəbiyyatımızın nümayəndələrindən biri olan Həmid Nıtqi də araşdırılan və öyrənilən şairlər içərisindədir. 2005-ci ildə Sabir Nəbioğlunun “Ön sözü” ilə Həmid Nıtqının bütün şeirləri kitab halında çapdan çıxmışdır. Onun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında məqalələr yazılmış, bir sıra tədqiqatçılar

ədəbi-nəzəri əsərlərində onun əsərlərinin və düşüncələrinin də təhlilinə yer vermişlər ^{1, 2, 3, 4, 5} Həmid Nitqi haqqında aparılan araşdırmalardan ən dəyərlisi Türkiyəli alim dr.Yavuz Akpinar⁶ və Fərzanə Dövlətabadiyə⁷ məxsusdur. Hər iki tədqiqatçı H.Nitqi ilə şəxsən dostluq edərək onun yaradıcılığının və şəxsiyyətinin ən obyektiv tədqiqatçıları olmuşlar. Xüsusən də, F. Dövlətabadi Həmid Nitqinin bütün irsini araşdıraraq mükəmməl elmi iş ərsəyə gətirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyada məqsəd Həmid Nitqinin poeziyasını təhlil etmək və bu poeziyanı aid olduğu ədəbi, mədəni, tarixi, mühit kontekstində öyrənmək, şairin sənətkarlığının mahiyyətini, yaradıcılığının özünəməxsusluğunu tədqiq etmək, ədibin klassik irsə və müasirlərinə münasibətini və Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədin reallaşması üçün tədqiqat əsərində qarşıya qoyulan elmi vəzifələr bunlardır:

- İlk növbədə, yaradıcılığa böyük təsir edən həyatını və şəxsiyyətini araşdırmaq, həyatının müxtəlif mərhələlərinə, dünyagörüşünü formalaşmasına təsir edən fərqli yaşam məkanlarına diqqətləri cəlb etmək;
- Şeirlərini mövzu baxımından qruplaşdıraraq müqayisəli təhlilini vermək;
- Sənətkarın poeziyasında yer alan müxtəlif janrlı şeirlərini ədəbi-nəzəri cəhətdən təhlil etmək;
- Əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini dərinlən incələmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. “Həmid Nitqinin poeziyası” adlı mövzu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq elmi-nəzəri tədqiqata cəlb olunur, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktorluğu səviyyəsində araşdırılır. Eyni zamanda, tədqiqata cəlb olunan material müqayisəli şəkildə təhlil olunaraq araşdırılır, haqqında bəhs olunan sənətkarın şəxsiyyəti

¹Qardaş Ədəbiyyatlar dərgisi. Prof. Şamil Salmanov. H.Nitqinin şeirləri, oktyabr-noyabr-dekabr, 1996, s.37

²Araz №1, 1997. T.Hacıyev. Qürbətdə qərib şadman olmaz imiş. Yanvar-mart.

³Pərvanə Məmmədli. “Varlıq” jurnalında ədəbiyyat məsələləri. Bakı, Elm, 2000

⁴Cavad Heyət. Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda. Bakı, Elm və Təhsil, 2011

⁵Əmirov Sabir. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990). Bakı, Elm, 2000

⁶Yavuz Akpinar. Hamit Nutki (Aytan). Her rengden dunenden bugune. Ankara , 1996

⁷F. Doulatabadi. Hamit Nutkinin hayatı ve şiirleri üzerinde bir inceleme. Ege Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, 2000

müxtəlif ədəbi-nəzəri materiallar əsasında dərinlən öyrənilir, Həmid Nitqinin modernist bir sənətkar olaraq poeziyamıza gətirdiyi yeniliklərdən bəhs olunur, şairin üslubundan, şeirlərindəki dil imkanlarından danışılır.

İşin nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işi Cənubi Azərbaycan poeziyasının müasir dövrünün araşdırılması və Həmid Nitqi haqqında müxtəlif ədəbi-nəzəri materialların hazırlanması ilə bağlı işlərdə nəzəri əhəmiyyətə malik ola bilər.

İşin aprobeiasyası. “Həmid Nitqinin poeziyası” adlı dissertasiya işi AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmiş, orada müzakirə edilmişdir. İşin əsas müddəaları müxtəlif elmi məcmuələrdə və beynəlxalq konfransların materiallarında dərc olunmuş elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, hər biri müvafiq yarım-fəsillərə bölünmüş üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**”ində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, elmi yeniliyi, tədqiqatın predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodu, mövzunun öyrənilməsi, dissertasiyanın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, aprobeiasyası haqqında məlumat verilmişdir.

“Həmid Nitqinin həyatı, mühiti və ədəbi fəaliyyətinin ümumi səciyyəsi” adlanan I fəsil iki yarım-fəsildən ibarətdir. Birinci yarım-fəsil **“Həyatı, mühiti və şəxsiyyəti”** adlanır. Həmid Nitqi 1920-ci ildə Təbrizdə anadan olmuşdur. Onun anadan olduğu gün çox maraqlı hadisə ilə tarixdə iz salmışdır. Belə ki, həmin gün Məşrutə hərəkatının lideri Səttarxan qətlə yetirilmişdi. Şair özü də bu hadisədən xatirələrində bəhs etmişdir. O, bir neçə məktəbdə təhsil almışdır. Təhsil aldığı məktəblərin birində ona İranda yeni tipli şeirin banilərindən sayılan Nima Yuşic dərslər demişdir. Həmin illərdə Nima Yuşic orada sürgün həyatı yaşayırdı. H. Nitqi 1939-cu ildə “Firdovsi” litseyində təhsil alarkən orada gələcək şairə coğrafiya fənnindən Cənubi Azərbaycanın tanınmış şairi Həbib Sahir dərslər demişdir. Ustad sənətkar öz şagirdində şeirə, sənətə böyük maraq oyatmışdır. Orta məktəbi bitirdikdən sonra H. Nitqi ali təhsilini Türkiyədə İstanbul universitetində almışdır. Türkiyəyə yollanmazdan əvvəl o, böyük şair İranın və Cənubi Azərbaycanın klassik sənətkarı M. Şəhriyarla tanış olmuşdur. H. Nitqi bu hadisədə bəhs edərkən ustadla tanış olmasından necə fəxr duyduğunu da

dilə gətirmişdir. Bu tanışlıq və onların dəfələrlə görüşərək bir araya gəlməsi M.Şəhriyarın ölümünə qədər davam etmişdir.

Şairin Türkiyə həyatı çox zəngin keçmişdir. Belə ki, şair burada Türk ədəbi mühitinin ustad sənətkarları ilə tanış olmuşdur. Ədəbiyyata olan marağı isə günü-gündən artmışdır. Türkiyədən qayıtdıqdan sonra H.Nitqi bir çox məsul vəzifələrdə çalışmışdır. O, burada Cavad Heyətlə görüşlərini də davam etdirmişdir. Sonralar da şair “Varlıq” jurnalının təsisçilərindən biri olmuşdur. 1966-cı ildə H.Nitqi İngiltərəyə göndərilmiş və beləcə onun həyatının Avropa dövrü başlamış olur. Şair sonralar Edinburq Universitetinin “İslam və Yaxın Şərq araşdırmalar” bölməsində çalışmışdır. 1994-cü ildə şair Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə üzv qəbul edilmiş, həmçinin də Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin fəxri professoru elmi adına layiq görülmüşdür. Həmid Nitqi 1999-cu ildə Türkiyədə vəfat etmişdir.

Bu bölmədə eyni zamanda, şairin yaşadığı dövrdəki siyasi mühit diqqətlərə çatdırılır. İnqilabları yaradan səbəblər və Cənubi Azərbaycanda və İrandakı hərəkətlərin qısa xronologiyası ilə tanış oluruq. 1905-1911-ci illərdə baş verən Məşrutə inqilabı tarixə Səttarxan hərəkəti adı ilə düşmüşdür. Təbrizdə başlanan inqilab tez bir zamanda başqa şəhərlərdə də çalxalanmalara səbəb olmuş və inqilab Səttarxanın öldürülməsi ilə yatırılmışdı. Bu hərəkətin liderləri haqqında hər iki Azərbaycanın sənətkarları şeirlər yazmış, hadisəyə biganə yanaşmamışlar.

1920-ci ildə baş verən Xiyabani hərəkəti ilə xalq yenidən azad olunacağına inam və ümid bəsləmiş, lakin bu üsyan da amansızlıqla yatırılmışdı. Xiyabani şəxsiyyəti isə heç bir zaman unudulmamışdır. Həm tarixi, həm də ədəbi portret kimi ədəbiyyat və mədəniyyət tarixində öz yerini tutmuşdur. Onun haqqında yazılanlardan da məlum olur ki, o, əyalətdə əmin–amanlığın bərpa edilməsinə çox əhəmiyyət vermişdir. Bunu Təbrizə gələn xaricilər də öz qeydlərində yazaraq Xiyabaninin milli hökumətin başçısı olduğu zamanlarda əyalətdə yüksək dərəcədə əmin–amanlıq və asayiş olduğunu göstərmişlər.

İkinci dünya müharibəsi illərində İranda və Cənubi Azərbaycanda əcnəbilərin təsiri həddini aşmışdı və belə bir qarışıq zamanda 1945-ci ilin 12 dekabrında 21 Azər hərəkəti baş verdi. Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı altında baş tutan bu inqilab ümidləri yenidən oyatmışdı. Sənətkarlar öz qələmi, silahı ilə azadlıq hərəkətinə güc, təkan verdilər. Pişəvəri şəxsiyyəti tariximizdə silinməz izlər buraxmışdır. Onu igid, nəcib, öz xalqının dərin inamını qazanan və son anınadək milli idealından vaz keçməyən dahi bir

şəxsiyyət kimi dəyərləndirmişlər. Onun başlatdığı bu hərəkət isə heç bir xarici dövlətin, partiyanın buyruğu və vasitəçiliyi baş verməmişdi.

Təkcə azərbaycanlılar deyil, İranın yerli xalqı olan farslar da şah rejimindən çox əziyyət çəkirdilər. Rza şah Pəhləvi dönəmində mənəvi – əxlaqi dəyərlər də çox aşağı səviyyədə idi. Belə olan halda, əsəbləri gərilmiş xalq 1979-cu ildə ayağa qalxdı və ölkədə İslam inqilabı baş verdi və nümayişçilərlə qoşunların kütləvi və qanlı toqquşmalarının gedişində (1978-1979) şah diktaturası devrildi.

Bu siyasi hadisələrin fonunda isə ədəbiyyat yeni janrlarla zənginləşir və siyasi olaylara qiymət verən, hadisələri bir güzgü kimi özündə əks etdirən bir ədəbiyyat meydana gəlirdi.

Dərin köklərə gedib çıxan klassik Cənub ədəbiyyatımızın poeziyasına diqqət yetidikdə M. Möcüz, Xalxali, Şükuhi və Nəbati kimi ustad sənətkarları görə bilərik. H. Nitqi və onun qələm yoldaşları bu sənətkarların yaratdığı ölməz sənət əsərlərindən faydalanaraq geniş xalq kütlələrinə xitab etməyi bacarmışlar. Bu möhkəm bünövrə üzərində H.Sahir, Əli Tudə, Yəhya Şeyda, H.Nitqi, bu dövrün dahi sənətkarı Məhəmmədhüseyn Şəhriyar və bir çoxları yetişdi.

Bu yarımfəslə də yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, klassik sənətkarlardan Nəbatinin, Şükuhinin, Mirzəli Möcüzün sənətinə dair qısa məlumat verilmişdir. Eyni zamanda, H.Nitqinin ustadlarından sayılan M.T.Rüfətdən və H.Sahirdən də bəhs olunmuşdur. İranda modern tipli yeni şeirin öncüsü Mirzə Tağıxan Rüfət sayılır. Xiyabaninin bütün siyasi hərəkətlərində yer almış, təkcə siyasi və ictimai şeirləri ilə deyil, eyni zamanda da nitqləri ilə də Azərbaycan Demokratik hökumətinə xidmət göstərmişdir. M.T.Rüfət türkcə, farsca və fransızca mükəmməl bilmiş və hər üç dildə də şeirlər yazmışdı. Hələ Trabzonda olduğu dövrlərdə Paris qəzetlərinə “Bir iranlı” imzası ilə elmi, ədəbi və siyasi məqalələrini göndərmişdir. Sənətkar köhnəliklərdən silkinib çıxmaq üçün qəti qaydalar axtarmış və bunun nəticəsində də bir şeir yazaraq klassik şeirlərdən tam fərqli bir şey ortaya qoymuşdu. Onun ölümündən az sonra Nima Yüsic “Qisseyi rəngi-pəridə” adlı şeiri ilə ortaya çıxmış, Rüfətin ədəbi mücadələlərinin davamçısı kimi çıxış etmişdir.

Güney Azərbaycanın yeni şeiri Həbib Sahir ilə başlayır, yəni Həbib Sahir yeni şeirin meydana gəlməsində ilk addımları ataraq cəsarətli şeirlər yazmışdır. Türkiyədə İstanbul universitetinin coğrafiya fakültəsinə daxil olan Həbib Sahir Türkiyədəki təhsil həyatı sırasında Türk ədəbiyyatını yaxından tanımaq imkanına sahib olmuşur. Şinasi, Namiq Kamal, Ziya

Paşa, Tofiq Fikrət və Cəlal Sahir Erozandan bəhrələnmiş və xüsusilə də Cəlal Sahiri çox bəyəndiyi üçün də “Sahir” təxəllüsünü özünə bədii imza kimi götürmüşdür.

Burada həmçinin Ə.Oxtay, Səhənd kimi şairlərdən də məlumat verilir və təbii ki, dövrün ustad sənətkarı M.Şəhriyar idi. Ana dili və farsca yazılmış əsərləri ilə o, hələ öz sağlığında klassik sənətkar səviyyəsinə qalxmışdır. Onu bənzərsiz sənətkarlığı, orijinal deyim tərz, bədii təfəkkürünün zərifliyi və dərinliyi ilə XX əsr söz mülkünün sultanı, klassik irsin layiqli varisi kimi dəyərləndirmişlər.

Eyni zamanda, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf tarixində “Vətən yolunda” qəzetinin və 1945-ci ildə S.C.Pişəvərinin yaratdığı Milli Hökumətin qərarı ilə Təbrizdə fəaliyyətə başlayan Azərbaycan yazıçıları və hünəvərləri cəmiyyəti – “Şairlər məclisi”nin də böyük xidmətləri olmuşdur. Belə ki, hər iki cəmiyyət ədəbiyyatın məzmunca zənginləşməsi vəictimai-siyasi gerçəkliyin aktual problemlərinin əks olunması sahəsində xeyli işlər görmüşdü. M.Niknam, Borcalu Nicati, H.Sahir, H.Mehdi Cəvəşi, M.Biriya, Ə.Fitrət, M.Dirəfsi zülm və zorakılığa qarşı kəskin əsərlər yaratmaqla, ictimai fikrin inkişafına ciddi təsir göstərmişdilər.

Tədqiqatçılar Güneydə fəaliyyət göstərən gənc şairlərin də yaradıcılığını tədqiq edərək geniş oxucu kütləsinə təqdim etmişdirlər. Rəşid Kərbəsi, Rəsul Rəhimi, İbrahim Zahid Xəzayeri, Əli Fərzizadə kimi gənc yazarlar sələflərinin ənənələrinə sadıq qalaraq bir – birindən gözəl bədii nümunələr yaratmışlar. 90-cı illərin də Cənub poeziyasının ümumi mənzərəsini, ədəbi simasını müəyyənləşdirən aparıcı motivlərdən başlıcası məhz Ana dili və Vətənin təşəkkülü, vətənpərvərlik, mübarizlik və döyüşkənlik olmuşdur.

Güney ədəbiyyatımızın kecdiyi inkişaf yolu, tarixi mərhələləri də tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının dövrlərə bölərək xülasəsini verən Cavad Heyət yazır ki, XX əsrdə Güney Azərbaycan ədəbiyyatını 3 dövrə ayırmaq lazımdır. Birinci dövr Məşrutə ədəbiyyatı və ya pəhləvidən əvvəlki dövrüdür. Bu dövrdə Sabirin rolu çox əhəmiyyətli olmuşdur. İkinci dövrü durğunluq və geriləmə dövrü adlandırmışdır. 60 ilə yaxın davam edən bu dövrdə türkcə yazıb – yaratmaq, hər cür türkcə nəşriyyat qadağan olmuş, dilimiz və ədəbiyyatımız durğunluq və geriləmə səhifəsi keçirərək şairlərimiz əsərlərini daha çox farsca yazmaq məcburiyyətində olmuşlar. Lakin bəzi fədakar şair və yazıçılarımız hər cür təhlükə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq, türkcə yazmış, əsərlərini gizli şəkildə çap etməyə müvəffəq olmuşlar. Üçüncü

dövr isə Pəhləvidən sonra və ya Cümhuri – İslam dövrü adlanır ki, 1979-cu ildə İran İslam inqilabı ilə başlayan bu dövrdə bir çox türkcə əsərlər yazılmış, şair və yazıçılarımız əsərlərini yeni çıxan qəzet və dərgilərdə çap etməyə nail olmuşlar.

I fəslin ikinci yarım fəslı “**Ədəbi – elmi fəaliyyəti**” adlanır. H.Nitqi ömrünün böyük bir hissəsini vətənindən kənarda keçirtmişdir. İngiltərənin Edinburq universitetində çalışaraq vətəninə həm də xaricdən dəstək olmuşdur. O, bu get-gəllər içərisində bədii və elmi yaradıcılıqla da məşğul olmuş, gözəl poetik və elmi nümunələr ərsəyə gətirmişdir. Onun jurnalistika sayəsində xidmətləri böyükdür və onun bu yazı həyatı hələ tələbəlik illərində başlamışdır. Şairin ilk yazılarına 1935-ci ildə Təbrizdə farsca çıxan “Şahin” qəzetində rastlanır. Uzun illər müxtəlif mətbu orqanlarında çalışan, İranın və Cənubi Azərbaycanın önəmli şirkətlərində mətbuat katibi, sözcüsü kimi fəaliyyət göstərən H.Nitqi dəyərli məqalələri və yazıları ilə çıxış etmişdir. Tehrandə yaşadığı dövrlərdə o, “Mərdanə Kar”, “Dəməvənd”, “Havərzəmin” və bu kimi bənzəri qəzetlərdə yazmağa davam etmişdir.

H.Nitqi Cənubi Azərbaycan və İran tarixində baş verən milli azadlıq hərəkatlarını dəstəkləmiş və yaradıcılığında bu mövzulardan sıx-sıx bəhs etmişdir. Belə ki, 1942-ci ildə ölkədəki siyasi durumun dəyişməsiylə Milli Azadlıq hərəkatının yüksəlişi illərində Azərbaycan ziyalıları tərəfindən yaradılmış “Azərbaycan cəmiyyəti”nin eyni adlı mətbu orqanınının baş redaktoru təyin olunmuşdur. Türkiyədə təhsilini davam etdirdiyi illərdə (1949) “Kaani divanı ilə bir saat” adlı kitabı dostu Yaşar Şinasi ilə birlikdə yazmış və Tehrandakı “Qəhr” məbəəsində çap etdirmişdir. Bu onun nəşr olunan ilk kitabıdır.

H.Nitqi tərcümə işi ilə də məşğul olmuşdur. Tərcümə sahəsində onun ən böyük işlərindən biri “Atatürk” adlı kitabın türkcədən farscaya çevirməsi olmuşdur. Bu kitabın tərcüməsi İran Təhsil Nazirliyi tərəfindən bəyənilərək məktəblərdə dərs vəsaiti kimi işlənilməsi tövsiyə edilmişdir. Bundan başqa o, Türk elm adamı Ali Nihat Tərlanın Naili haqqındakı əsərini, “Çuqa zənbil”, “Qadın məsələsi” əsərlərini də farscaya çevirmişdir.

1979-cu il inqilabından sonra H.Nitqi Dr.Cavad Heyət və dostlarının Tehrandə birlikdə çıxartdıqları “Varlıq” jurnalının fədakar əməkdaşlarından biri olmuş, burada bir tərəfdən Azərbaycan dilində yazdığı şeirlərini oxucularına təqdim etmiş, digər tərəfdən isə ədəbiyyat, dil, imla məsələləri haqqındakı yazıları böyük maraqla qarşılanmışdır. Onun bu jurnaldakı və bu yöndəki fəaliyyətinə misal olaraq “Ağaran fəcri salamlarkən”, “Dilimiz”, “Günəşdən bir pay”, “Şəhriyarın dili”, “Dilimizdə Çətinlik və

asanlıq məsələsi”, “Yazı qaydaları” və s. məqalələrini göstərə bilərik.

Onun önəmli xidmətlərindən biri də farslara türk mədəniyyətini tanıtmaq olmuşdur. Belə ki, onun “Varlıq” jurnalında farsca yayınlanan “Rəsmi-Hattı Türki”, “Zəban və Hattı Ma”, “Hünəri Şəhriyar” adlı məqalələri bu fəaliyyətinin əksidir. Bu yazıların digər bir təsiri də Türklərə öz mədəniyyətlərini öyrətmək olmuşdur.

H.Nitqi ədəbiyyatla bir elm kimi dərinlən maraqlanaraq bu mövzuya bir neçə yazı da həsr etmişdir. “Varlıq”da çıxan “Şeirimizdə qafiyə məsələsi” adlı iki məqalədən başqa “Ana dilimizdə qafiyə və qafiyə sözlüyü” adlı nəşr olunmamış türkçə də bir əsəri vardır. O, həmçinin Fars dili və ədəbiyyatı haqqındakı düşüncələrini də açıqlamış və “Fars şeirində vəzn məsələsi” araşdırmasını Tehrandə nəşr etdirmişdir.

Həmid Nitqi Cavad Heyətini “Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış” kitabına ön söz yazmışdır. (Belə ki, Cavad Heyətin Azərbaycan haqqında mülahizə və fikirləri “Varlıq” jurnalında silsilə məqalələr şəklində çap olunduqdan sonra, kitab halında buraxılmışdır). O, bir Azərbaycanlı kimi, bu kitabın dəyərli olduğunu anlamış və gənc nəslin bu kitaba yetərinlə qiymət verməyəcəyindən endişələnmişdi. Çünki düşmənlər “uzun zamanlar bizim kimliyimizi göstərən ən kiçik qərməni silmək, aradan aparmaq və mümkün deyilsə, təbir – təfsir yolu ilə ən zəif rəvayətə dayanaraq gün kimi aydın dəlilləri heçə saymaq və unutdurmaq istədilər”. Bu işdə planlı şəkildə xəyanət edənlər olduğu kimi, hakim mühitin ümumi atmosferinə uyub bilməyəkdən o yolu gedənlər də çox oldu”. Şair burada mürəkkəb məsələlərə də toxunmuşdur. Farslaşdırma siyasətini kəskin tənqid etmiş, şovinistlərin başqa millətləri, xalqları “vəhşi”, “köçəri” adlandırdıqlarını vurğulamışdır. Alim Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi kimi şairlərimizin bu farslaşdırma siyasətinə qurban getdiklərini diqqətə çatdırmışdır.

Həmid Nitqi yaş etibarı ilə və müdrik insan olaraq tarixə və baş verən hadisələrə obyektiv yanaşmışdır. O, “Varlıq” dərgisinə yazdığı yazılarla bir yandan İran şovinistlərinin yanlış və yersiz iddialarını, təməlsiz görüşlərini açıq bir şəkildə tənqid etmiş, digər yandan da Sovet təbliğatının milli mənsubiyyət, dil və mədəniyyət haqqındakı səhv düşüncələrini dilə gətirmişdir. Dolayısıyla, İran türkləri iki mühitə qarşı milli mənsubiyyət məsələsində ciddi şəkildə mücadilə vermək məcburiyyətində qalmışlar. Bütün bu mübarizələrdə H.Nitqi qeyd etdiyimiz kimi, həm şeirləri ilə, həm də “Varlıq”dakı yazıları ilə böyük rol oynamışdır. Altay imzası ilə çap olunan bir məqaləsində Pəhləvi dönmində Türklərə qarşı yeridilən siyasəti dilə gətirərək “qeyri-müstəqim

zorbalıq” və ya “örtülü zorlamalarla” bu işi altdan-altdan işləməyi bacardıqlarını qeyd etmişdir.

Həmid Nitqinin Avropada olarkən Qulamrza Səbri Təbrizi ilə birlikdə “Heydərbabaya salam” – (xalq türkcəsi şeir dili ilə klassik farsca şeir dilinə müqayisəli bir baxış) adlı məqalə yazmış və bu dəyərli yazı “British Journal of Middle Eastern Studies, № 2” – “Britiş Cornal of midl eastern stadies” adlı jurnalda (№2) ingilis dilində dərc olunmuşdur. Yazının əvvəlində müəlliflər ingilis oxucularına Şəhriyarın yaradıcılığı barədə məlumat vermişlər. Əsrin əvvəllərindən bu günə qədər azəri türklərinə, onların dil və mədəniyyətlərinə olan təzyiqlərdən bəhs etmişlər. Hələ ötən əsrlərdə fars dilinin türk hökmdarlarının saraylarında işlənməsini göstərərək yazmışlar ki, türk şair və ədibləri, fars həmkarları ilə birgə özlərini klassik farscanın tərəqqisinə və təkmilləşməsinə elə geniş ölçüdə həsr etdilər ki, öz dil və mədəniyyətlərini az qala unudular. Yalnız xalq şeiri bütün bu fəlakətlərə üstün gələ bildi. Yenidən öz kimliyinə dönüb və mədəni irslərinə dəyər verməyə başlayan türk aydınları da az deyildi. Onlardan biri də Məhəmmədhüseyn Şəhriyar idi. Əsrin ən böyük şairlərindən biri, ənənəvi fars şerinin ustadı M.Şəhriyar öz ədəbi istiqamətini dəyişərək doğma azəri türkcəsində “Heydərbabaya salam” kimi çox qiymətli bir əsər yaratdı. H.Nitqi bu bəşəri poemaya çox yüksək qiymət vermiş, poemanın əruz vəznində deyil, sadə türk vəznində – heca vəznində yazılmasından böyük qürur hissi duyduğunu diqqətə çatdırmışdır. Həqiqətən də məzmunu klassik divan ədəbiyyatına uyğun gəlməyən bir əsərin ədəbi zirvəni fəth etməsi farslara çox qərribə görünmüşdü.

H.Nitqi 12 iyun 1997-ci ildə Ankarada, “Qazi Universitetində” Türk mədəniyyətinə etdiyi xidmətlərindən dolayı “Atatürk kultür, dil və tarix cəmiyyəti” tərəfindən “Atatürk Kültür Mərkəzi”nin şərəfli üzvü olaraq qəbul edilmişdir.

1998-ci ildə isə Bakıda Rəsul Rza adına Beynəlxalq fondun ədəbiyyat mükafatına layiq görülmüşdür.

Dissertasiyanın **“Həmid Nitqinin bədii yaradıcılığı”** adlı ikinci fəslə də iki yarımfəsildən ibarətdir. **“Lirikası”** adlanan I yarımfəsildə şairin şeirləri mövzu və məzmun cəhətdən təhlil süzgəcindən keçirilmişdir. Şairin lirik şeirləri aşağıdakı kitablarda toplanmışdır: “Hər rəngdən – Dünəndən bugünə” (Ankara, 1996); “Hər rəngdən” (Təbriz, 1996); “Min ilin sonu” (İstanbul, 2010).

“Hər Rəngdən – Dünəndən bugünə” şeir kitabını nəşrə hazırlayan Dos. Dr.Yavuz Akpınar bu kitaba “Ön söz” də yazaraq Həmid Nitqinin

həyatı haqqında müəyyən bilgilər vermişdir. Eyni adlı kitab İranda da nəşr olunmuşdur. Burada isə kitabı nəşrə şair Sönməz tərəfindən hazırlanmışdır. Sönməz isə şairin şeirlərindən təsirlənərək “Ön söz”ü məktub formasında yazmışdır. Kitabın digər “Ön söz”ünün müəllifi isə Cavad Heyət olmuşdur.

Həmid Nitqi farsca yazdığı şeirlərinin bir qismini “Gənclik Günahları” adı altında 1992-ci ildə Bakıda nəşr olunmaq üçün klassik ədəbiyyat mütəxəssisi Rüstəm Əliyevə təqdim etmişdir. Lakin Rüstəm Əliyevin vəfatından sonra bu əsərlərin taleyi məchulluğa qarışmışdır. Şairin özünün dediyinə görə bu şeirlərinə məqsəd fars şeirini əruzdan qurtarmaq səyləri olmuşdur.

Şair Həmid Nitqi də milli məhdudiyyət tanımayan sənətkarlardandır. Şeirlərinin bəşəri məzmunu onun poeziyasını daha da oxunaqlı etmişdir. Onun şeirləri zaman, məkan tanımır, hər yerə uzanır və hər tərəfdə özünə yer tapır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Həmid Nitqinin şeirləri İranda və Cənubi Azərbaycanda Mirzə Tağıxan Rüfət, Nima Yuşic və Həbib Sahir kimi sənətkarların əsərləri ilə ortaya çıxan və zaman keçdikcə tanınmağa başlayan modern şeir anlayışı ilə bağlıdır.

Modernizmdən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, bu cərəyan Qərb tərəfindən yaradılmış mədəniyyətdir və bu mədəniyyət Avropadakı Aydınlatma hərəkatı ilə ortaya çıxmışdır. Avropa fəlsəfəsində modernizm dəyişmə ilə yeniləşməyə yönəlmiş bir axındır. Bu cərəyanı ortaya çıxaran da modern döndür. Yenilənən düşüncələr, ənənəvi həyat tərz, yaşam tərz dəyişdi və insanlar azadlığın havasını dadmağa başladılar.

Hər üç şair (M.T.Rüfət, H.Sahir, H.Nitqi) təhsillərini Türkiyədə almış və bu təhsil döndəminin də onların sərbəst şeirə, modern şeir anlayışlarına yönəlmələrində şübhəsiz ki, təsiri böyükdür. H.Nitqi isə şeirlərində sözün həqiqi mənasında modern insanın dünyası əks etdirə bilmişdir.

Onun poeziyasında **vətən**, **millət** mövzuları əsas yer tutur. Bu mövzuya həsr olunmuş şeirlərindən birində “Səhərə çıxan bir yol var” – deyən şair həmvətənlərini yorulmadan, bezmədən azadlıq yolunu axtarmağa çağırmışdır.

“Çıxmaz yollar” adlı şeirində yenə vətənin qara günlərini xatırladır, xalqını işğalçılara qarşı çıxmağa səsləyir. “Çənlibel” şeirinin də məzmunu vətən sevgisi üzərində qurulmuşdur. Çünki H.Nitqi üçün bu hissələr çox dəyərlidir. Vətənin hər qarış torpağının qədrini bilən, onu qəlbən sevən şair bu sevgisini heç bir zaman gizlətməmiş, şeirlərində, məqalələrində bunu daim hiss etdirmişdir.

H.Nitqi poeziyasında ən çox rəğbət qazanan, haqqında ən çox danışılan əsər “Şeyx Məhəmməd” şeiridir. H.Nitqi xatirələrində yazırdı ki, o, Ş.M.Xiyabaninin dünyasını dəyişdiyi hüznlü vaxtda – 1920-ci ildə anadan olmuşdur. Şairin Xiyabaniyə böyük rəğbəti olmuş, bu vətən fədaisini qəlbən bağlı olmuşdur:

Səninlə
Bir kitablıqda görüşdük,
Göz yaşlarında tanışdıq,
Sənin gözlərin yumulanda
Mən gözlərimi açdım.

H.Nitqi Xiyabaninin ölümündən pərişanlıq duyduğunu dilə gətirmişdir. Onun ölümü ilə Azərbaycan yasa bürünmüş, hər yer boşalmışdı, hətta Eynalı da:

Yetim buraxdığın dünyanın
Ağır havasında
Bitməyən yasında
Böyüdüm, boy atdım.

Müasir lirikanın problem və qayğılarından biri də **insan və dünya, şəxsiyyət və onu əhatə edən mühit və zaman** mövzusuudur. Dövrümüzün lirikasını bu mövzudan kənarda təsəvvür etmək qeyri – mümkündür. “Bir hörümçək torundan asılıydı zaman” misraları ilə başlayan şeir elə ilk misralardaca diqqəti cəlb edir. Zamanın bu qədər zərif, incə iplərdən asılı olması dünyanın faniliyi fikrini bir daha təsdiqləyir. “Bu gündən sabaha” adlandırdığı şeirində zamanın həyatımızda nə qədər önəmli yer tutduğunu və vətən, xalq yolunda zamanında və vaxtında xidmət göstərməyin nə qədər önəmli olduğunu bir daha vurğulamışdır.

H.Nitqinin poeziyasında **xatirə, keçmişə dönük** ruhlu şeirlər də özünəməxsus yer tutur. “Altı nəslin xəyalı” bu qəbildən olan şeirlər sırasındadır. Altı nəslin həyat tarixçəsindən bəhs edərək zaman keçsə də, bu otaqda sanki hər şeyin əvvəlki kimi, o zamanlar olduğu kimi qaldığını heyrətlə bəyan etmişdir.

H.Nitqi uşaq ikən Təbrizdə gəzdirdiyi yerə - "Lalə"yə gözəl bir şeir həsr etmişdir. "Lalə" onun keçmişlə bağlı ən şirin xatirələridir.

“Göz yaşı” da yenə məzmunlu, maraqlı, dərin mənalı, insan qəlbinə

zərif duyğular aşılaraq şeirlərdən biridir. Şeirdə bir uşağın uzaqlara yol alan maşınların arxasınca qurduğu xəyallar öz əksini tapmışdır.

İnsan üçün həyat, bizim üçün yaşam çox önəmlidir. Ancaq həyatı necə yaşadığımızdan daha çox, necə yaşayacağımızı bilmək, dərk etmək daha vacibdir. Şairin Parisdə olarkən yazdığı “Qırx tikə boxça” şeiri bir həyat hekayəsidir. Şair insan ömrünü ağ, qırmızı, yaşıl, qara günlərimizdən tikilmiş boxçaya bənzətməmişdir.

“Köçmüş karvanlar izində” şeiri H.Nitqi poeziyasında önəmli yer tutur. Kiçik poema təsiri bağışlayan bu əsər bir neçə yarımbaşlıqlardan ibarətdir. Birinci hissə “Çox gec oldu” adlanır. İkinci yarımbaşlığa o, “Təbrizim” adını vermişdir. Bu bədii nümunəni Süleyman Rüstəmin eyni adlı şeiri ilə qarşılaşdırma bilərik. Belə ki, S. Rüstəm də “Təbrizim” şeirində bu qədim şəhəri, onun tarixini və gözəlliyini, qəhrəmanlıq ənənələrini vəsf etmişdir. Hər iki sənətkar Təbrizi – bu cənub şəhərini gözəl, mənalı bir dillə vəsf edərək duyğularını əsrarəngiz şəkildə əks etdirmişlər. III hissə “İtməmiş səslər,, adlanır. Burada köhnə dostlarının, tanışlarının heç birini unutmadığını, keçmiş illərin, “köçmüş zaman,,ların, “röyalanmış dadlı sözlərin“, “itməmiş səslərin,, onun üçün çox dəyərli olduğunu etiraf edən şair ötən günləri düşündükcə qəribəsədiyini dilə gətirmişdir.

Eyni hissələrə “Xatirə” şeirində də rast gəlirik. İstanbul öz möhtəşəmliyi, öz əzəməti ilə gözlərimiz önündə canlandırılmışdır.

H. Nitqinin şeirlərinin dünyəviliyi ondadır ki, o nəinki öz xalqının, eləcə də Şərq və Qərb xalqlarının **tarixi keçmişinə** biganə qalmamış, bu mövzu da poetik nümunələr yaratmışdır. Məs: “Petronius”, “Həsərdən dönüş”, “Nildə Mərmər sandıqca” və s. Romantik şair təbiətə biganə qala bilməzdi və buna görə də onun əsərlərində **təbiət, insan və təbiət mövzuları** da özünəməxsus yer tutur. Bu mövzuya həsr olunmuş maraqlı şeirlərindən biri „Bahar və işıq“dır. Bundan başqa “Bahara inanmaq”, “Üşüyən ay”, “Buludlar” bu mövzuda yazılmış maraqlı əsərlərdəndir.

Şair ömrünün çox hissəsini **qürbətdə** keçirdiyi üçün bu mövzuya biganə qalmamış, bir çox poetik nümunələr həsr etmişdir. Məsələn, “Hani”, “Qatar-1942”, “Röyamda anam” və s. göstərmək olar.

Ana dili problemi İran Azərbaycanlılarının ən aktual problemlərindən biri olmuşdur və bu gün də müsbət həllini tapmamışdır. Daim Ana dilinin tanınması və tətbiqi uğrunda mübarizə aparan ziyalılar öz istəklərinə nail olmaq üçün canlarından belə keçmişlər. V.K.Mustafayev “Cənubi Azərbaycanlıların milli şüuru haqqında bəzi qeydlər” adlı yazısında Həmid Nitqinin bu məsələyə həssas münasibətindən bəhs

etmişdir. Belə ki, H.Nitqinin yuxarıda bəhs etdiyimiz anlayışlara tarixilik, obyektivlik və birtərəflilik prinsiplərini gözləməklə yanaşmağı vacib saymışdır. Şair belə hesab edirdi ki, Azərbaycan xalqının ən azı son minillikdə İran tarixindəki rolu fars xalqından nəinki az deyil, əksinə daha böyükdür və çoxdur. Azərbaycanlılar da farsdilli mədəniyyətin inkişafında yaxından iştirak etmişlər. H.Nitqiyə görə İran mədəniyyətinin həqiqi inkişafı üçün İran xalqlarının milli mədəniyyətlərinin inkişafı və onların qarşılıqlı təsiri zəruridir. H.Nitqi Azərbaycanlıların fars dilinin rəsmi dövlət dili olmasının əleyhinə çıxmadıqlarını, lakin digər dillərə də müstəqillik verilməsinin tərəfdarıdır. Çünki İranda bir neçə dil mövcuddur və onlar İran mədəniyyətinin vasitəçisidirlər. H.Nitqinin bu mövzuya həsr olunmuş “Ovsun” şeiri ana dili məsələsini özündə əks etdirən ən poetik bədii nümunələrdən biridir:

Məni ovsunladılar,
Dilimi bağladılar
Qaçdımsa yetişdilər,
Nə əkdimsə biçdilər –

deyən şair dilindən, özündən ayrıldığı üçün utanc hissi duyur.

Müasir dünya və onun tükənməyən problemləri bir modernist sənətkar kimi H.Nitqinin yaradıcılığında toxunduğu problemlərdəndir. “Üçüncü dünya və çoxluq” şeiri bu məsələni özündə bariz şəkildə əks etdirmişdir. Bu mövzuda şairin “Tikanlardan hörülmüş”, “Axşam tətili” və s. şeirləri vardır.

H.Nitqi R.Rzaya, M.Sənaniyə, əziz müəllimi H.Sahirə də şeirlər həsr etmişdir. Şairin poeziyasının aparıcı mövzusu isə **sevgi və məhəbbətdir**. Bu mövzuda olan şeirləri sırasında “Sənsiz”, “Qızıl alma”, “Fal” və digərlərini göstərmək olar. Sənətkarın sevgi poeziyasının şah əsəri isə “Sevda” şeiridir:

Sevda deyil, bəs bu nədir,
Daş qəlbinə Kəbə deməm?
Yalınayaq, yana – yana,
Yağın yerində yeriməm?

H.Nitqi poeziyasında rast gəlinən janrlardan biri **rübai** janrıdır. Lakin şairin rübailəri klassik rübailərdən fərqlənir. Onun rübailəri də məzmunca rəngarəngdir: təbiət, sevgi və s.

II yarımfəsil isə **“Poemaları”** adlanır. “Təbriz”, “Günəş”, “Dastan

ölməz” poemaları yaradıcılığında özünəməxsus yer tutur. Bu poemalar içərisində bütöv Azərbaycanın, qədim Azərbaycanın paytaxtı olan, şəhərin adını daşıyan “Təbriz” poeması əsas yer tutur. Poemanın əsas mövzusu geniş mənada Vətən mövzudur. Əsər çox gözəl misralarla başlamışdır: “Çevirdim-səhifələri”-deyərək sanki H.Nitqi tarixi özündə əks etdirən bir dəftəri vərəqləmişdir. Oxucu da bu dəftərdə Təbrizin XVI əsrdəki halı ilə qarşılaşmış və şair şəhərin o dövrdəki vəziyyətini poetik dillə təsvir etmişdir. Müxtəlif imperiyaların işğalına məruz qalsa da, şəhər heç vaxt düşməyə əyilməmiş, hər zaman qəhrəmancasına mübarizə aparmışdır. Xüsusən də Moğolların zamanında şəhərin şöhrəti hər tərəfə yayılmışdı. Rəsədxanalar, mədrəsələr açılmış, dünyanın hər yerindən şəhərə karvanlar gəlmişdir. Az keçmir ki, şəhər Əmir Teymur tərəfindən işğal olunur. Amma Səfəvilər imperiyası zamanı, xüsusən də Şah İsmayılın hakimiyyəti dövründə Təbriz, Ərdəbil və bu kimi gözəl, qədim şəhərlərimiz, bütövlükdə Azərbaycanın inkişafının, dirçəlişinin ən yüksək pillələrinə qalxmışdı.

H.Nitqinin bu poeması Təbrizin xronologiyasıdır. Bu qısa tarixlə biz nəinki Təbrizin dünəni haqqında, həmçinin ölkəmizin tarixi haqqında məlumat almış oluruq.

H.Nitqinin “Dəstan ölməz” poeması qullar dünyası Afrikanın və onun əzəbəş xalqının acınacaqlı taleyindən bəhs etmişdir. Poemada Cənubi Amerikada, zəncilərin ilk azadlıq üsyanının vətəni olan Haitidə inqilabın qələbəindən danışılmışdır. Cənubi Amerika xalqlarının milli azadlıq hərəkatı tarixinə şanlı səhifələrdən birini Haiti adasında 1791-ci ildə baş verən qullar üsyan təşkil etmişdir. O vaxt Fransanın müstəmləkəsi olan bu adada yaşayan əhalinin böyük əksəriyyətini zəncilər təşkil edirdilər. 1804-cü ildə Haiti istiqlaliyyətini elan etmişdir. Təbii ki, Cənubi Amerikada baş verən bir üsyandan yazmaq simvolik xarakter daşımışdır. Şair burada müstəmləkə altında yaşadıqlarına və gec-tez azad olacaqlarına işarə vurmuşdur.

Poema ibrətamiz bir hekayət üzərində qurulmuşdur. Hekayətin qəhrəmanının isə igid Maqandalıdır. Əsər qarğa-quzğun kimi afrikalıların üzərinə hücum çəkən, onlar üçün qara kabus olan, şairin “qorsanlar” adlandırdığı bir qrup insanın vəhşiliyi ilə başlamışdır. Onların gəlişi Afrikalıların qara günləri gəlmiş, əsrlərlə onları öz torpaqlarından qoparıb qul bazarlarında satmışlar.

H.Nitqinin “Günəş” poeması inamlı bir gələcək, işıqlı bir gələcək nəğməsidir, -desək, yanılmazıq. Poemanın adından da göründüyü kimi, şair xalqının, millətinin gələcəyinə ürəyində böyük bir inam daşımışdır. Bu

xalqı əyilməz edən də məhz bu iman və inam hissidir. “İman günəşi” bu milləti daim qəhrəman, dözümlü etmişdir. Şair xalqının bu hisslərə malik olması ilə fəxr etmişdir. Sənətkar qürur duymuşdur ki, heç bir düşmən, heç bir işğalçı onun “ümid rüşəsi”nin kökünü kəsə bilməmiş, onun içindəki azadlıq idealını öldürə bilməmişdir.

H.Nitqinin poemaları da özünəməxsusluğu ilə seçilmişdir.

Dissertasiyanın III fəslı “**Həmid Nitqinin poeziyasının bədii xüsusiyyətləri**” adlanır. “**Vəzn və üslub xüsusiyyətləri, qafiyə və rədif sistemi**” adlanan birinci yarımfəsildə şairin poeziyasının vəzn və üslub cəhətdən təhlili verilmiş, qafiyə və rədif sistemi gözdən keçirilmişdir. Üslub və ya stil ədəbiyyatşünaslıqda geniş araşdırılan bir mövzudur. Üslubun rəngarəngliyi hər bir sənətkara xas olan fərdi yaradıcılıq xarakteri daşıyır. Sənətkarı sevdirən də onun özünəməxsus dəsti-xətti, özünəməxsus üslubudur. H.Nitqinin yaradıcılığında romantik üslub aydın seçilir. Şair bu üslubda çox dəyərli, duyğulu, zərif əsərlər yaratmışdır. O, poeziyasında həm heca, həm sərbəst, həm də əruz vəznindən poetik ustalıqla bəhrələnmiş, orijinal, kövrək ruhlu şeirlər yaratmışdır. Hər üç vəznə yazılmış şeirlər mövzu baxımından da rəngarəngdir. İstər məhəbbət, istər Vətən, istərsə də, qürbət məzmunlu bu şeirlər poetik şəkildə yazılmış və oxucuda dərin izlər buraxmışdır.

Ədəbiyyatşünaslıqda qafiyənin bir çox növləri olduğu məlumdur: zəngin və ya tam qafiyə, yoxsul və yaxud natamam qafiyə. H.Nitqinin poeziyasında da qafiyənin bu növlərinə rast gəlirik:

Qalmaqad bağdan *əsar*,
Əməklər oldu *hədər*,
Söndü bir-bir *ümidlər*,
Ürəyimiz qaraldı. (“Qara quş”)

Bu şeir zəngin qafiyələr əsasında qurulmuşdur.

H.Nitqinin poeziyasında da müxtəlif ölçülü şeirlərə rast gəlmək mümkündür ki, bunlardan ən çoxu 7 və 14 hecalı şeirlərdir. H.Nitqinin yaradıcılığında önəmli yer tutan “Sevda” şeiri isə 8 hecalıdır. 8 bənddən və 4 misradan ibarət olan şeirdə şairin üslubu seçilmişdir. Belə ki, şeirin ikinci bəndi üçlük, səkkizinci bəndi beşlik, bəndin biri isə sərbəst vəznədir. Şeirin qafiyə quruluşu da fərqlidir. I bənd abvb şəklində, II bənd ccd, II bənd və digər bir neçə bənd abvb formasındadır.

Azərbaycan şeirinin vəznlərindən biri də sərbəst vəznndir. H.Nitqi bu

şeyrin, necə deyirlər, tam haqqını vermiş sənətkarlardandır. Şair bu vəzndə duyğulu, zərif, kövrək şeirlər yaratmış və qəlbləri fəth etmişdir. Onun sərbəst vəzndə yaratdığı şeirlərin mövzuları da fərqlidir: məhəbbət, vətən, qürbət, nostalji və s:

İndi

İtirdiyim

Əlimlə

Nəğmələrimi yazıram artıq ana dilimdə

(“Elimin qucağında”)

İkinci yarımfəsil **“Bədii təsvir vasitələri”** adlanır. Bədiiəsərlərin dili məsələsi ən vacib və önəmli, eləcə də ən aktual məsələlərdən biridir. Hər bir əsərin dili onun birinci və əsas xüsusiyyətlərindən biri olmalıdır. Bədii təsvir vasitələri dilin çox mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Ədəbiyyatşünaslıqda məcazlar adlanan bu təsvir vasitələri olmasa, heç bir bədii əsəri istənilən səviyyədə və gözəllikdə təsvir etmək olmaz. Sözün məcazi mənada işlədilməsi əsərə obrazlılıq gətirir, əsərin bədii təsir gücünü artırır.

Məcəzin müxtəli növləri olan epitet, təşbeh, metafora, metonimiya, simvol və eləcə də ifadə vasitələri kimi təsriflənən bədii sual, bədii təzad, təkrir və onun növləri kinayə, mübaligə, inversiya cənublu şairimiz türkoloq-alim H.Nitqinin poeziyasında da öz yerini almışdır. H. Nitqinin bir çox şeirlərində rast gəlinən təşbehlərdən “zaman tək amansız axan sular”, “dağlar kimi koma-koma köküm üstə çökən kabus buludları”, “quş balası tək qorxaq əlin” və s. göstərmək olar.

H.Nitqinin poemaları da bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə zəngindir. Şairin poemalarında işlənən təşbehlərə nümunə kimi bunları göstərə bilərik: “şəhərin içində zəif bir günəş kimi parladı”, “kölgə kimi sahillərə yanaşdılar”, “ovçu kimi oturdular”, “əlçi gözlər qızlar kimi alıcı axtarırlar”, “nərinclikdən qonaqlar tək ehtiramla gətirilmiş şaftalılar” və sair.

Nəticə. Həmid Nitqi XX əsr Güney Azərbaycan ədəbiyyatının yetirdiyi görkəmli simalardan biridir. O, böyük bir alim, saysız məqalələri ilə mətbuatda çıxış edən bir publisist, eyni zamanda həzin, duyğulu şeirlərin müəllifidir. Həmid Nitqi şeirlərində nə qədər kövrək, romantikdirsə də, məqalələrində bir o qədər döyüşkən və cəsurdur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Həmid Nitqi onunla bir dönmədə yaşayan şair və yazarlardan alovlu bir publisist olması ilə fərqlənmişdir. O, Cavad Heyətlə birlikdə “Varlıq” jurnalının təsisçilərindən biri olmuşdur.

Tədqiqat nəticəsində aydınlaşdırdıq ki, Həmid Nitqi sələfləri S.Ə.Nəbatı, M.Möcüz, H.Sahir, M.Şəhriyar kimi ustadlardan bəhrələnmiş, gözəl poetik nümunələr yaratmışdır. Onun yaradıcılığında Quzey Azərbaycan, eləcə də Türkiyə ədəbiyyatının təsiri daha aydın duyulmuşdur. Şairin poeziyasında S.Vurğun, R.Rza, S.Rüstəm kimi görkəmli ədiblərimizin şeirlərinə məxsus xüsusiyyətlərin olduğunu görürük. Xüsusən də, Rəsul Rzanın və türk şairi Nazim Hikmətin təsiri və nəfəsi poeziyasında daha aydın duyulmuşdur. Həmid Nitqinin şeirləri ümumi xüsusiyyətləri baxımından İranda Mirzə Tağıxan Rifat, Həbib Sahir kimi şəxsiyyətlərin əsərləri ilə ortaya çıxan və müəyyən bir vaxt keçdikdən sonra cəmiyyət tərəfindən qəbul olunan modern şeir anlayışı ilə bağlıdır. Həmid Nitqinin poeziyası modern insanın, həqiqi bir ziyalının daxili dünyasını əks etdirmişir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Həmid Nitqinin poeziyasında ana dili məsələsi// AMEA Aspirantlarının elmi konfransının materialları, Bakı, 2009, s.587-591
2. Həmid Nitqinin rübailəri // ADU. Elmi Xəbərlər. 2011, №1, s.259-263
3. Həmid Nitqinin həyatına, dövrünə, mühitinə bir baxış // “Filologiya məsələləri”, Bakı: 2015, №4, s.422-427
4. Türkiyə şeirləri. Filologiya məsələləri, Bakı, 2010, № 6, s.298-304
5. Любoвная лирика Хаmиды Нитги. Научная издание Сборник научных работ «Гилея: научных вестник», выпуск 74, Киев, 2013, s.261-263
6. Həmid Nitqinin poeziyasında təsəvvüf. “Yaşayan Yunis Əmrə” Beynəlxalq elmi konfransının materialları, Bakı, 2013, s.506-512
7. Həmid Nitqinin Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında yeri. Gənc alimlərin III Respublika İnnovativ ideya yarmarkasının materialları, Bakı, 16-20 sentyabr, 2013, s.103
8. Həmid Nitqinin poeziyasında üslub xüsusiyyətləri. “Tağıyev oxuları” məqalələr məcmuəsi, 2014, № 1, s.86-89
9. Həmid Nitqinin ədəbi-elmi fəaliyyəti. “Sivilizasiya” jurnalı, 2014, № 7, s.89-94

РЕЗЮМЕ

Анализируя жизнь Гамида Нитги, его литературное окружение, его музыку и поэмы, объединяющие в себе лирику и эпические жанры мы пришли к выводу:

Гамид Нитги является одним из выдающихся деятелей Южного Азербайджана XX века. Он великий ученый, автор многочисленных искренних, душевных поэм. Г.Нитги в своих стихах, очень романтичный, искренний, а в статьях наоборот боевой и смелый. Его борьба за родной язык – достойна уважения. Он вместе с Гуламрзой Себри Тебризи анализируя поэму Шахрияра «Салам Гейдарбаба» говорили о многовековом давлении на тюркско-Азербайджанский язык, что несмотря на это давление родились и выросли интеллгененты-основоположники азербайджанского литературного языка, оценивающие и знающие цену этого духовного достояния.. Шахрияр также является одним из таких интеллгентов, ставший в гордость народа.

В результате исследований выяснилось, что Г.Нитги создал великолепные поэтические образцы, используя труды предшественников С.А.Набати, М.Моджуза, Г.Сахира, М.Шахрияра, особенно, чувствуется влияние и дыхание поэзии Р.Рзы и тюркского поэта Н. Хикмета. Живя на чужбине Г.Нитги все свои горести и радости, печали переписал на белый лист, создал произведения на разные темы. Наряду со всем этим поэт обращается также к жанру поэмы, создал три поэмы с разным содержанием.

Его поэтические образцы превлекают внимание богатым художественным описанием и различными методами выражения мыслей. Анализ творчества Г.Нитги имеет большое значения для будущего нашей литературы. Изучение его как тюрколога, как поэта, а также талантливого писателя-публисста, в общем как литературного великана-вот задача-которая стоит перед всей филологической наукой Азербайджана. Потому что он – ученый, поэт с нежной душой, который всю свою жизнь посвятил своему народу.

The poetry of Hamid Nitgi

S U M M A R Y

We came to this conclusion by analysing Hamid Nitgi's life, surrounded literal environment, poems combining in itself characteristics of epic and lyric genre. Hamid Nitgi is one of the prominent figures of the twentieth century South Azerbaijan literature. He is a great scientist, a publicist who has access to numerous articles in the press, but also plaintive, author of soulful poetry. Hamid Nitgi is how sensitive and romantic in his poems, so much warlike and brave in his articles. As mentioned above, Nitgi was different from the poets and playwrights living in the same period as a blazing publicist. He was one of the founders of the magazine "Varliq (Wealth)" with Javad Heyet. In this magazine acting till today Hamid Nitgi participated with his articles, and his struggle for the mother tongue delivered to the whole country from the tribunes of this magazine. Hamid Nitgi is a great fanatic of his mother tongue, native Turkish language. His struggle for mother tongue is commendable. He made a statement about Shahriyar's poem "Heydar Babaya salam" with Gulamrza Sabri Tabrizi, expressed that Azerbaijan Turkic undergone to pressure for centuries, but in spite of this pressure in the province of ancient Turkshave grown intellectuals who value their language and culture. Shahriyar was also one of these intellectuals, enlightened and have become a source of pride for the nation.

The study clarified that H.Nitqi benefited his predecessors M.Mojuz, H.Sahir, M.Shahriyar, created perfect poetic samples. In his creation, North Azerbaijan as well as impact of the Turkish literature is clearly felt. In poet's poetry we witness the typical features of prominent writers as S.Vurgun, R.Rza, S.Rustam. In particular, the influence and the breath of the Turkish poet Nazim Hikmet and R. Rza is clearly felt.

While living abroad, who wrote the feeling of sorrow, joy and sadness, transferred his thoughts white papers, have created works of different topics. In H.Nitqi's poetry there are poems generally written in free rhythm and syllable rhyme, as well as a broad measure prosody. Quatrain poems, written in the genre of the remarkable diversity of subject matter, they are touched. At the same the poet applied the genre of poem, has created poems of three different contents. His poetic samples draw attention with richly illustrated description and expression means.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ**

На правах рукописи

АФСАНА ГАБИЛ кызы НАГИЕВА

ПОЭЗИЯ ГАМИДА НИТГИ

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ - 2016